

LÊKOLÎNÊN KURDÎ

Dilazad ART

**Fasîkul
- II -**

Zanîngeh

LÊKOLÎNÊN KURDÎ

**Fasîkul
- II -**

Dilazad ART

Mêrdîn, 2013

Zanîngeh

Zanîngeh : 25
Kurdî : 12
Lekolîn : 04

LÊKOLÎNÊN KURDÎ | fasîkul II
Dilazad A.R.T.

Editor:

Ridwan Xelîl

Bergsazî:

Zanîngeh Media

Bergsazî:

Ridwan Xelîl

Rûpelsazî:

Ridwan Xelîl

Redaktorya:

Nûpelda

Pisporê Zanistî:

Gulîstan Azad

Çap:

Çapxaneyê Zanîngeh a Dijîtal

Navnîşana Daxistina Pirtûkê
<http://www.zanîngeh.net>

Bo Na Pêwendî, Peşniyar,
Rexne û alîkirina We:

Dilazad A.R.T. :

0 505 235 53 24

dilazadart@gmail.com

dilazad.wordpress.com

Ridwan Xelîl:

0 505 638 61 33

ridwanxelil@gmail.com

ridwanxelil.wordpress.com

Zanîngeh

zanîngeh.net

zanîngeh@hotmail.com

Çapa Yekê

Zanîngeh

Stenbol, 2013

Hamû mafên pirtûkê ji aliyê nivîskar û weşanxaneyê hatine parastin.
Bêdestura nivîskar an weşanxaneyê bi tu awayî hemû pîrxûk kopînabe,
belavnabe û hwd.

Bi awayê ku çavkanî were nivîsandin hûn dikarin jiberbigirin.

NAVEROK

Di Edebîyata Klasîk De Şîret

Nimûneya Nûbihara Biçûkan	13
Kurte	13
Destpêk.....	14
1. Şîret	14
1.1. Di Edebîyata Klasîk ya Rojhilata Navîn de Mînakên Berhemên Şîretan	15
1.2. Di Edebîyata Klasîk ya Kurdî de Mînakên Ber- hemên Şîretan.....	16
2. Ehmedê Xanî.....	24
2.1. Jiyana Ehmedê Xanî.....	24
2.2. Berhemên Ehmedê Xanî.....	24
3. Nûbihara Biçûkan.....	25
3.1. Bi Giştî Nûbihara Biçûkan	25
3.2. Navê Nûbihara Biçûkan.....	25
3.3. Taybetmendiyên Nûbihara Biçûkan.....	27
4. Beşên Nûbihara Biçûkan	27
4.1. Beşa Destpêkê	28
4.2. Beşên Şîretan	30
4.2.1. Şîreta Yekemîn.....	30
4.2.2. Şîreta Dûyemîn.....	31
4.2.3. Şîreta Sêyemîn	32
4.2.4. Şîreta Çaremin	32

4.2.5. Şîreta Pencemîn	33
4.2.6. Şîreta Şeşemîn	34
4.2.7. Şîrata Heftemîn	34
4.2.8 Şîreta Heştemîn.....	35
4.2.9 Şîreta Nehemîn.....	35
4.2.10 Şîreta Dehemîn	36
4.2.11. Şîreta Yazdehmîn	36
4.2.12. Şîreta Duwanzdehmin	37
4.2.13. Şîreta Sezdehmîn	37
Encam.....	38
Bibliyografya / Çavkanî	39
Dî Çawkanîyen Îslamî de Suryanî.....	40
Destpêk	40
Encam	46
Çavkanî	48
Dom Netewekî Winda.....	49
Kurte	49
Dom.....	50
Domanî	50
Jiyana Doma (Çand û Hûner û Jiyana)	51
1. Dema Koçberîye	51
2. Dema Niştecihbûnê.....	51
Xanî.....	52
Aborî û Debar	52

Weje û Hûner.....	53
Ol / Dîn.....	53
Ziman.....	54
Perwerdehî.....	54
Zewac.....	54
Ger / Parsektî.....	55
Deq.....	55
Ribab.....	56
Şabaş.....	56
Reqs.....	56
Navên Mirovan ê Dom a.....	57
Jiyana Civakî.....	57
Daxwazên Doman	58
Encam	59
Ji Bo Ferhengszâyîya Kurdî	
Çend Gotinên Bav Ê Kalan	60

Pêşgotina Weşanên Zanîngeh

Bi slavên hêja...

*Bi berhemeke nû, bi awayekî nû em li peşberî we ne.
Lêkolînên Kurdî fasîkûla duyem.*

Em zanin ku li ser zimane kurdî li ser axa kurdistane xebat kemîn le eşkereye ku ji niha peve li ser kurdî di axa Kurda de jî we lekolîn werin kirin û berhemên zanistî werin weşandin.

Koma Zanîngeh wek xebatkarekî di xizmeta zimane xwe de, em jî bahra xwe dixina nav ve kahnîya xere ku ev kahnî tu carî newe çikandin û her roj behtir ave bi herikenê. ji bo ku zaroye kurdistane tu carî tî nemenin...

Bi hevîya gelek berhemên xwedî bingehek lêkolînî û zanistî...

*Li ser navê Weşanên Zanîngeh
Ridwan Xelîl*

Jiyannameya Dilazad A.R.T.

Berpirsyarê Giştî ê Zanîngeh Media

Li ser çand, hûner û wejeyê dixebitê. Nivîs, helbest û lêkolîne nivîskar ê bi Kurdî û Tirkî di kovarên cihê dê bi Kurdî û Tirkî û di malperên cihê de hatine weşandin. Di bin sîya Zanîngeh Media de xebatên dokumenterî, klîp û filmên kurt amade dike. Bi zimanê zikmakî re (Kurdî) dizanê zimanê Tirkî û Îngilîzî jî.

Berhemên Dilazad A.R.T.

Berhemên Kurdî

- 1- *Destana Evînê, 2010*
- 2- *Ramanên Azad, 2010*
- 3- *Tûrik, 2011*
- 4- *Winda, 2012*
- 5- *Lêkolînên Kurdî | fasîkul I*
- 6- *Lêkolînên Kurdî | fasîkul II*

Berhemên Ku Wergerandine Kurdî

- 1- *Rîsala Aborîye, 2010*
- 2- *Wateyên 12 Suretên Qur'an a Pîroz, 2011*

Berhemên Tirkî

- 1- *Nûpelda'ya Ağıt, 2001*
- 2- *Taş Yazı Yazmak, 2010*
- 3- *Kurşunlar Yürek Ağlattı, 2011*
- 4- *Yolcu, 2011*
- 5- *Şagird, 2012*
- 6- *Başkaldırı Şiirleri, 2012*
- 7- *Dijle'nin Çocukları, 2012*
- 8- *35 Bomba Roboskî, 2012*

Ez Vê Kebabê
Diyanê
Azra Zelal
û
Zehra Dilza
dikim

Azadî hinekî di azadî...'

Di Edebîyata Klasîk De Şîret Nimûneya Nûbihara Biçûkan¹

Kurte

Pêşketina civakan li gor pêşketina mirovên ku wê civakê avadikin derdikevê meydanê. Ji bo civakeke pêşketî dibe mirovên pêşketî hebin. Civakên pêşketî bi saya zana û rewşenbîran pêşdediçin. Mirovên ku ji rêderketî bi saya şîretan tên ser rêya rast. Bi vê armancê kesên ku serkeşîya mirovan dikin ji bo ku mirovên li pey wan şopa wan biajon şîretan li mirovan dikin. Şîret; perwerdekirina hin tiştên diyarkirî ye. Ku ev tiştên diyarkirî orf û edet û ehlaq û toreya komên mirovan e.

Di edebîyata klasîk ya kurdî de bi van armancan nivîsakarên kurd ê mîna Cizîrî, Teyran, Xanî hwd. Bi rêya şîretan peyrevê xwe hişyarkirine. Di vê xebatê te bi giştî di edebîyata klasîk ya kurdî de şîret û bi taybetî jî li ser Nûbihara Biçûkan ya seydayê Xanî birawestin.

Bêjeyên Sereke: Şîret, Edebîyata Klasîk ya Kurdî, Ehmedê Xanî, Nûbihara Biçûkan

1 - Kovara Nûbihar, Jimara 124an û Kovara Çirusk, Jimara 19an.

Destpêk

Qaîdeyeke civaknasîye ku her kom an her netew bi saya rewşenbîrên xwe şaristanîya xwe avadikê. Rewşenbîr, mejî û hişê civakan e. Peşketina civakan bi zanayên pêk tê. Civak li ser şopên zana û rewşenbîrên xwe dimeşin.

Her rewşenbîr di sirûştta xwe de, xwe deyndarê gelê xwe û ê mirovatîye dibîne. Bi vê armancê kesên zana ew emanet û deynê di stûye xwe de ji bo bidin xwedîye wa - gel - tekoşî-neke bêhempa dimeşenin.

Zanayekî wek Ehmedê Xanî dizanîbû ku nezanîna kurdan bûbû sedema ku kurd paşde mane. Wek ku di edebîyata rojhilata navîn de edeteke, Xanî jî ji bo hişyarkirina gelê kurd di pirtûka xwe ya bi navê Nûbihara Biçûkan de çend şîret li zarokên kurdan kirine. Xanî têgihîştîbû ku dermanê pêşketina gelê kurd bi zanîne, bi xwendine, bi peşdebirina zanistîye û bi hişmendîye ye.

1. Şîret

Şîret; tê manaya perwerdekirin, hînkirin.¹ Şîret; bi armanca ku mirovan perwerdeyî hin ramanên diyarkirî bikê heye. Bi armanca ku ehlaq, dîn, felsefe, teknoloji hînî mirovên dî bikin berhemên edebî derketin holê. Li gor vê na hemû helbest û çîrok û romanên ku bi neta mirovan ji bo hin armanca

1 - Ana Britannica, Pendname, c. 25, Sabah Gazetesi, İstanbul, 1993, r. 168

perwerde bikê dibine berhemên şîretan. Bi heman armancê metnên dînî ku bitevahî şîretîn û gotinên bav û kalan dikevin kategorîya şîretan de.

Ev curêyên perwerdekirinê di edebîyata îslamî de bi navê nasîhatname (nasihat + name, nasîhat bi erebî name bi kurdî / farisî), pendnamê (pend + name, pend bi farisî name bi kurdî / farisî) û öğütname (öğüt + name, öğüt bi tirkî name bi kurdî / farisî) tê naskirin.¹ Heta niha bi navekî şîretname beşek ji edebîyata kurdî derneketîye pêş. Lê her nivîskarê kurd nexasim edebîyatvanên klasîk di hemû berhemên xwe de nimûneyên şîretan dane. Her çiqas berhem bi tevahî ne şîretbin jî di nav rûpelên berhemên klasîk de nivîskarên metnan gelek şîret rêzkirine.

1.1. Di Edebîyata Klasîk ya Rojhilata Navîn de Mînakên Berhemên Şîretan

Şîret pêşî di berhemên helbestî de xwe da xuyakirin. Ji ber zû we rê jiberkirin şîret bi avayekî helbestî dihatin nivîsîn. Di edebîyata Îslamî de mînaka herî binav û deng ya şîretan berhema Ferîdeddîn Attar (1145 – 1220) ya bi navê Pendname ye. Ji xwe peyva pend bi manêya şîrete ye. Mesele Kutadgu Bilîg a Yusuf Has Hacîp (1017 – 1077) ji ber şîretên ehlaqî, jiyaneke şareza, revebîrîya dewletê berhemeke ji şîretan pêk tê. Berhemên Şêx Sadîyê Şîrazî (1193 – 1292) Bostan û Gulîs-

1 - Ana Britannica, Pendname, c. 25, Sabah Gazetesi, İstanbul, 1993, r. 168

tan jî berhemên şîretan e. Ji bilî vana Mesnewîya Mewlana Rûmî (1207 – 1273) û helbestên Yûnus Emre (1240 – 1321) jî ji şîretan pêk tên.

1.2. Di Edebîyata Klasîk ya Kurdî de Mînakên Berhemên Şîretan

Her zana ji bo ramanê xwe dinav gel de belav bike, bi awayekê tevdigere. Lê ku mijar dibê edebîyat zana ramanê xwe bi awayekî herî xweşik bi gotineke herî zelal vedibejin. Ji bo kesên zana pêşengtîya mirovan dikin, komên mirovan biya pêşengên xwe dikin. Ew kesên pêşeng ji bo civaka xwe bilindî asteke bilindtir bikin şîreta li gelê xwe dikin. Di vir de emê nimûneyan ji berhemên klasîk ê edebîyata kurdî derxin berçavan. Nimûmeya şîretan ya yekem ya bi rêk pêk di edebîyata kurdî ya klasîk Ehmedê Xanî di Nûbihara Biçûkan de dane. Helbet berî Xanî kesên wek Herîrî, Cizîrî û Teyran jî di berhemên xwe de şîret nivîsîne. Her wekû Xanî dibejê;

*Min dê 'elema kelimê mewzûn
Alî bikira li banê gerdûn
Bînave ruha Melê Cezîrî
Pê hey bikira 'Eliyê Herîrî
Keyfek we bida Feqîhê Teyran
Hetta bi ebed bimayî heyran¹*

1 - Ehmedê Xanî, Mem û Zîn, amd. Huseyn Şemrexî, Weşanên Nûbihar, Stenbol, 2010, r. 42-43

Xanî, kesên berîya xwe ê ku bi kurdî nivîsînê bibîr tênê. Bi gotineke dî Xanî van kesên ku pêşîya wî bi kurdî nivîsîne ji xwe mînak digre û dixwazê ala ku wan kesan hildaye bigihênê asteke bilindtir. Ji wan kesan Feqiyê Teyran di helbesta bi navê Dilo Rabe de hişyarkirina gelê xwe xwestîye. Li gor Teyran mirov di xeweke kûr de ne û qet naxwazin ji xewa giran şiyarbibin. Anku naxwazin rastîya jiyane hînbibin.

Teyran pêşî ji nefsa xwe destpêdike. Yanî pêşî xwe ji xewa şêrîn şiyardikê. Di vir de nezanîn û xew giredayî hev in. Mirovekî ku gelekî rakevê bi awayekî sirûştî nezan jî dibê. Ji vena ku Teyran ji xwe dibejê dema şiyarbûnê hatîye.

*Dilo rabe dilo rabe
Veke çevan ku êvar e
Nezan û bes dixew de be
Bi newmê ra mebe yare¹*

Teyran, piştî ku xwe hişyarkir dest bi hişyarkirina mirovên dî dike. Û bangî van dike. Dibê xewê li xwe şêrîn nekin. Ji xewê dûrkev in. An ku xewa xefletê tev xisar e. Di vir de Teyran dixwaze mirovan li hember mirinê hişyarkê. Ji bo vena dibê mirov xwe nexapênê.

1 - M. Xalid Sadînî, Feqiyê Teyran, Weşanên Nûbihar, Stenbol, 2000, r. 224

*Li xwe şîrîn meke newmmê
Ji nefsa xwe bike lewmê
Meçe nêzîkî vê qewmê
Qewî ew fi'la xesar e
Dilo rabe ji vê xabê
Wekî bapî û wek babê
Em jî dê çine turabê
Bi bal baxwoy û ferwar e
Binêr baxwoy û ferwarî
Binêr çerxê di ruzgarî
Li te roj hate êvarî
Te ne 'eql e ne hişyar e
Eger 'eql î were çengî
Binêr nefsê heya kengî
Tu xafil bî bi vî rengî
Eya eqlê neguhdar e¹*

Her çendî ku Feqî mirovan ji xewa xefletê şiyar dike, Me-
layê Cizîrî jî ji bê kesîti û bêdadîti gazinê xwe dikê û mirovan
li hember rewş û serpêhatîyên mirovatîye hişyar dikê. Cizîrî
di helbesta xwe ya bi navê 'Kes bi dada me nepirsit gilleh û
dad-î çi kit' bi awayekî gazinî şîretan li mirovan dike.

*Kes bi dada me nepirsit gilleh û dad-î çî kit
 Te nebit dadiresek beyhûde firyat-i çî kit
 Bi şîrînê negehit dest-i eger Ristem-i bit
 Dê bi bazo û milan şubhetê Ferhad-i çî kit
 Fa'ilek lazim e da fi'l û eser peyda ebit
 Ger tu heddad-i nebit kûre'e heddad-i çî kit
 Mumkinek dê hebitin da ko teleb hasil bibit
 Seyd û nêçir ko nebit tole'e seyyad-i çî kit
 Her gil û sen dibitin zêr-i bi tedbîr-i hekim
 Qabiliyyet ko nebit hikmeta ustad-i çî kit
 Kan bi gewher çî bikit gewher eger pak-i nebit
 Tu beşîret te nebit sîreta ecdad-i çî kit
 Zêr û zêwer dikirin celb-i qulûban haşa
 Husn û sur zatî nebit qameta meyyad-i çî kit
 Te xered vêkktina yek weliyek murşid-i bit
 Salik û talibê irşad-i bi Bexdad-i çî kit
 Cehde û se'y û teleb bê eserek safînehin
 Tu ne bê perdenişîn çaker û qewwad-i çî kit
 Çi eger dê li berê xarê bitik qetre'e ab
 Qelemê me bi du sêqetrey'e zuhha dê çî kit
 Dê ji heq cazibeyek dil bigirit wer ne Mela
 Ji ezel ger tu hidayet nebit irşad-i çî kit¹*

Xanî bi awayekî rêk û pêk di berhema xwe ya bi navê Nû-
 bihara Biçûkan de di serê her beşeke ferhengê de şîretek li
 xwendekaran kiriye. Duvre dest bi nivîsandina beşên ferhen-

1 - Melayê Cizîrî, Dîwan, amd. Arif Zêrevan, Weşanên Aras, Hewlêr, 2007, r. 61

gê kiriyê. Piştî Xanî, Îsmaîlê Bazidî (1655 – 1710) bi berhema xwe Gulzar, Şêx Muhammed Kerbelayî (m. 1939) bi berhema xwe Mîrsadu'l Etfal, Mele Xelîlê Sêrtî (1750 – 1843) berhema xwe ya bi navê Nehcu'l Enam bi awayekî şîretî ku li ser dîn û exlaq rawestîyane ye ji bo perwerdehîya zarokên ku medresê dixwenîn nivîsîne. Xanî ferhenga xwe bi kurdî – erebî, Îsmaîlê Bazidî bi kurdî – erebî – farisî, Kerbelayî bi kurdî – farisî nivîsandine. Bazidî û Kerbelayî dibin bandora Xanî de mane û şopa Xanî meşandine. Bi taybetî Kerbelayî raste rast li ser şopa Xanî meşîye. Kerbelayî bi xwe di berhema xwe de vêna eşkere dike.

*Me pev xist û di nav hev kirne telfîf
Ji bo eclê ku da bit sehl û texfîf
Li ser etfal û ewladê di kurdan
Lisanê farisî yû meqsedê wan
Bi Mîrsadu'l-Tifal min kirye nîşan
Ji mewla min rica ye nef'ê îşan
Me her wek Newbuharê Şêxê Xanî
Esasê wê ji bo etfalê danî¹*

Kerbelayî jî di serê her beşa ferhenga xwe de wek Xanî bi şîretekê destpêkiriye. Yanî her du rêzikê beşên berhama Kerbelayî bi şîratan destpêdikin. Wek nimunê em dikarin çend beytên ku ji şîratan pêk tê bi vî awayî rêzbikin.

1 - Ramazan Pertev, Mîrsadu'l Etfal, Teza Lîsansa Bilind, Mêrdîn, 2012, r. 77

'Ilim ez behrê insan dewletê dunya û 'uqba ye
 Kesê 'alim muheqqeq tacidarê her du dunya ye
 Ger kes bi esl û 'eql û heş wî 'ilmekî qenc xwendiyê
 Çun der 'emel se'yê bike sahibmeqam û sofî ye
 'Edl û sexa û edeb karê kesê mu'teber
 Sahibê zulm û fucûr daîme ew bêhuner
 Heysiyet û qedrê çû nîne libas
 Ger ku nebit fezlê kesî der esas
 Insan niye ê daîma bit tabî'ê keyf û surûr
 Herçî ku insan be mudam dê bit ji keyfa nefîsê dûr
 Talibê 'izz û se'adet laz(im)e rencûrî bit
 Da ku şubhê afitabê der cihan meşhûrî bit
 Ku sê ne rahê qencî tu lez ke bê teweqquf
 Yekî rahê şerî'et, 'ilim ya dî tessewuf
 Bi kibr û bi xeyla û nexewt aman
 Meke zulmê ser bêdil û bêkesan¹

Mele Xelîl ji berhemên xwe bi şîretan xemilandine. Di hel-
 besta 'Mebhesu Adab-îl Eklî' de li ser edet û çanda xwarin û
 vexwarinê şîretan dike.

Xwedê ev te'amê di xweş dane te,
 Digel av û fêkî, libasê li te!
 Tu, bêşukrî manendê heywan mexwe!
 We bê mulheza wî tu tiştekek mexwe!
 Bixwe tu ji bo quwweta ta'etê,
 Ne bo lezzet û keyf û pîrr şehwetê.

*Ji bo xwe hevalan-i peyda bike
Ji bo xwarinê, paşê dest pê bike!
Di ber zadî, paşê jî destan bişo!
Wekî ku bi kefçik bixwî, qet meşo!
Li ser zadî rûne bi terzek edeb,
Piyê rastê rake û razîne çep.
Ne razê, ne palde dema xwarinê!
Ne bêhişbe ba fexr û pirr xwarinê!
Hinik xwê di ber zad û paşê bixwe,
Heramî û tiştê bi şubhe mexwe.
Ku goştgirtina te j'heramî bitin,
Du'ayê te êdî qebûl nabitin.
Heçî hate ber te tu pê razîbe,
Gelek talibê tiştê xweştir mebe.¹*

Her çiqas naveroka helbestên Hecî Qadirê Koyî (1815 – 1897) û Cegerxwin (1903 – 1984) bibin beşek ji edebîyata nûjen jî ji hela rûxsarî ve an ku ji hela şeklî ve helbestên klasîk têne hesibandî. Koyî û Cegerxwin ji bo hişyarkirina gelê kurd gelekî xebitîne. Hecî Qadirê Koyî di helbesta xwe ya bi nave ‘Zemanê’ de li ser xwendinê rawestîya ye:

1 - Mele Xelîlê Sêrtî, Nehc-ul Enam, amd. Zeynelabîdîn Kaya, Weşanxana Kurdistan, Stockholm, 1988, r. 31

*Zemanê resmî caranî nemawe
Çiraxî nazim û munşî kujawe
Le dewrî ême roman û cerîde
Egerçî meqsed e, zanînî baw e
Eman qedrî bizanin em kitêbe
Le dinya êstekî hemtay nemawe.¹*

Cegerxwin di helbesta xwe ya bi navê 'Pendnamê' de ku pendname tê wateya şîretname de li ser nezanîna û nexwendina kurdan dirawestê. Berê kurdan dide xebat e.

*Xweşxwanê di min çûne semawati felek
Hişyar dikirin cin û şeyatîn û melek
Rabin ji xewa cehlê vekin çavên di belek
Men ase cehûlen sibulen nari selek
Ev cehl û nifaqa me hemî bê xeredî.
Rabin ji xewa cehlê bikin cehd û şer e.
Lewra me bi guh seh kiriye ev xebere
Bari ko emir kir bi îbadete ji me re
Go evdê mino rabe çî bikî ez bi te re
Hêvî me heye em bigirin vî beledi.
Herçî ko me gotî ji we ra guh bidine
Alem hemî însan e ji bil me bi tine
Bê top û teyare, bi tenê man li dinê
Ciz'ek ko ji îmanê ye hibba wetenê
Lew péteke agir ji weten da kebedi.*

1 - Hecî Qadirê Koyî, Dîwan, Weşanên Nefel, Stockholm, 2004, r. 21

*Şer'a nebewî hikmê hadîsa wî hîlat.
Bo sêx û melan ma li dinê fitr û zekat
Herçî ko Cegerxwîn e nema sebr û tebat
Zanim ko heye piştî heyatê ra memat
Lewre ko nehim xeyrî Xwedê kes ebedî.¹*

Wek tê dîtin şîretên di edebîyata klasîk ya kurdî bi nivîs-
karên pêşîn destpêdike û heta demên nezî dema me didome.
Lê Xanî ji hela şîretan ve rêyeke nû vekir û gelek kesên li pey
Xanî hatin ew şop ajotin.

2. Ehmedê Xanî

2.1. Jiyana Ehmedê Xanî

Ehmedê Xanî, di sala 1651ê de li gorî M. E. Bozarslan li
Hekkarî², li gor K. Yıldırım li Bazidê³ hatiye dinye û li Bazidê
di sala 1709an de wefat kiriyê. Gora Xanî li Bazidê ye.

2.2. Berhemên Ehmedê Xanî

Xanî ji xeynî berhema xwe ya bêhempa Mem û Zînê, fer-
hengeke kurdî – erebî ku navê we Nûbihara Biçûkan û Eqî-
da Îmanê nivîsiye. Her çend helbestên Xanî hebin jî ev wek
dîwanekê nehatine berhevkerin. Lê duvre ji alîye Abdullah
Varli ve 109 helbestên ku ê Xanî têne hesibandin di pirtûka

1 - Cegerxwin, Pendname, Hawar, j. 52, 20 Kanûna Paşîn 1943 r. 1094

2 - Ehmedê Xanî, Mem û Zîn, wer. M. E. Bozarslan, Hasat Yayınları, İstanbul, 1990, r. 14

3 - Kadri Yıldırım, Nûbehara Biçûkan, Weşanxaneya Avesta, İstanbul, 2008, r. 15

bi navê Dîwan û Gobîdeyên Ehmedê Xanî Yêd Mayîn de hatine berhevkirin.

3. Nûbihara Biçûkan

3.1. Bi Giştî Nûbihara Biçûkan

Ehmedê Xanî berhema Nûbihara Biçûkan di sala 1683 de nivîsîye. Xanî ev berhem di 33 salîya xwe de nivîsandîye. Berhem ferhengeke menzûm e ku bi erebî-kurdî û kurdî-erebî, ji bo ku xwendekarên kurdan ferî zimanê erebî bibin hatîye nivîsin. Berhem tevdû beşa destpêkê ji 14 bêşan pêk tê. Maneya nezî 1000 bejeyan bi kurdî û erebî nivîsîye.

Xanî ev berhem ji bo zarokên ku diçin dibistanê an ku diçin medrese yê nivîsîye. Ji bo na vena şîretên xanî li zarokên ku diçin medresê ye. Berhemên dîdaktîk bi taybetî ji bo kesên temen mezin hatine nivîsîn. Ji kesên wek şah û wezîr û mîr re hatine rêzkirin. Lê Xanî, berê xwe dayê zarokan. Şîretên xwe li zarokan dikê.

3.2. Navê Nûbihara Biçûkan

Heta niha li ser navê berhemê yekîtiye avanebûye. Her kes li gor zanîna xwe navê we lê dikê. Z. Kaya berhem bi navê Nûbar¹ weşandîye. Dinav rûpelên berhemê de devera ku navê wê derbasdibê Z. Kaya bi vî rengî nivîsîye:

1 - Ehmedê Xanî, Nûbar, amd. Z. Kaya, Weşanên Roja Nû, Stocholm, 1986

*“Vêk êxistin Ehmedê Xanî
Navê Nûbara Biçûkan¹ lê danî”*

Kadrî Yıldırım di xebata xwe ya li ser Nûbihara Bîçûkan li ser navkirina berhemê rawestîya ye. K. Yıldırım bi xwe navê berhemê wek Nûbehara Biçûkan² danîye. Di nav berhemê de devera ku navê berhemê derbas dibe bi vî rengî nivîsîye:

*“Vêk êxistin Ehmedê Xanî
Navê Nûbehara Biçûkan³ danî”*

Zeynelabidin Zinar di pirtûka Xwendina Medresê de dema navê pirtûkê dinivîsênê wek Nûbihar dinivîsê. Cihê navlêkirina berhemê bi vî awayî derbasdibê:

*“Vêk êxistin Ehmedê Xanî
Nave Nûbihara Biçûkan⁴ le danî”*

Di wê zebatê de ezê navê berhemê wek Nûbihara Biçûkan bikarbênim. Ji ber ku gotina Nûbihar çêtir sivik û hesan e.

1 - Ehmedê Xanî, Nûbar, amd. Z. Kaya, Weşanên Roja Nû, Stocholm, 1986, r.7

2 - Kadri Yıldırım, Nûbehara Biçûkan, Weşanxaneyê Avesta, İstanbul, 2008

3 - Kadri Yıldırım, Nûbehara Biçûkan, Weşanxaneyê Avesta, İstanbul, 2008, r. 158

4 - Zeynelabidin Zinar, Xwendina Medresê, Weşanên Pencînar, Stockholm, 1993, r. 78

3.3. Taybetmendîyên Nûbihara Biçûkan

Nûbihara Biçûkan yekem ferhenga kurdî ye.

Nûbihara Biçûkan yekem ferhenga kurdî ya menzûm e.

Nûbihara Biçûkan di tarîxa kurdan de yekem pirtûke ku ji bo perwerdeya zarokan hatiye nivîsîn.

Nûbihara Biçûkan pirtûka yekem e ya ku ji bo zimanê zikmakî hatîye nivîsîn.

Nûbihara Biçûkan yekem pirtûka kurdî ye ku li ser qalibê erûzê rawestîya ye.

Di edebîyata kurdî de berhema yekemîne kû ji bo edebîyata zarokan hatîye nivîsîn.

Ferhenga yekemîne ya ku bi du zimane hatîye nivîsîn.

4. Beşên Nûbihara Biçûkan

Berhema Nûbahar Biçûkan bi tevahî ji 14 beşan pêktê. Beşa pêşî wek beşa destpêkê tê hesibandin. Wek ku di hemû berhemên klasîk ê rojhilata navîn de tê xûyakirin di berhema Xanî de jî berhem bi spasdarîya Xwede û pesndana peyxember û sedema nivîsandina berhema di beşa yekem de cîh digrîn.

4.1. Beşa Destpêkê

Xanî, bi;

“Bismillahirrehmanirrehîm

Mebdeê her ‘ilmekî navê ‘elim”

dest pêdikê. Piştî destpêka Bismillah spasîyê xwe ji Xwedê
rê tîne ziman;

*“Hemd û sena û şûkranî
Ji bo Wî Xaliqê rehmanî
Ku fesahet û beyan daye lîsanî
Lîsan daye însanî”*

Wek edeta tev berhemên klasîk ê çanda Îslamî piştî
spasdarîya Xwedê pesnê pexemberê Xwedê Hezretî Muhem-
med (s.w.l) didê.

*“Hindî selewat in hemî
Li Resûlê me yê ûmmî
Ku bûne peyrewê di wî
Ereb û Ecem û Kurmanc û Romî”*

Piştî hemd û selewatan, Xanî sedema nivîsandina pirtûkê
bi zimanekî zelal tîne ziman. Ji wir em têdigihjin armanca
Xanî ya ku çima ev berhem nivîsîye.

*“Ji paş hemd û selewatan
Ev çend kelime ne ji lûxatan
Vêk êxistin Ehmedê Xanî
Navê Nûbihara Biçûkan lê danî
Ne ji bo sahip rewacan
Belkî ji bo biçûkêt Kurmancan
Wekî ji Qur’anê xilas bin
Lazime li sewadê çavnas bin
Da bi van çend reşbelean
Li wan tebî’at melean
Derê zîhnê vebîtin
Herçî bixûnit zehmetî nebîtin.
Umîda me ji tîfalan
Ku me ‘emelbetalan
Di weqtê dewr û dersan
Bikin in’am û ihsan!
Bi di’an me bîrî bînin.
Fatîha ji me ra bixwûnîn”*

Piştî wê beşa destpêkê Xanî tê armanca xweyî bingehîn. Ku zarokên kurdan di perwerdehiya metnên dînî de zehmetîye nekşînin. Ji bo vîna zarokên kurdan hinî bejêyên erebî dikê. Ji xwe di destpêkê de jî gotibû ku;

*“Wekî ji Qur’anê xilas bin
Lazime li sewadê çavnas bin”*

Dema xwendekarên kurd ê medresê Qur'ana Kerîm xitim kirim ji bo ku ji Qur'anê fêhm bikin dibê zanibîn zimanê erebî.

Di serê her beşekê de Xanî peşî şîretekê li zarokên kurd dikê û duvre dest bi ferhengê dikê.

4.2. Beşên Şîretan

Nûbihara Biçûk di serê her beşên ferhengê de bi şîretekê dest pêdikê. Piştî şîreta ku ji di rêzika pêktê, qalibê erûza ku ew beş pê hatîye nivîsîn didê nasîn. Piştî beyta şîrê û beyta qalibê erûzê dest bi ferhengê dikê. Ji bo ku ferheng ne mijare me ya sereke ye em li serê narawestin.

4.2.1. Şîreta Yekemîn

*Heta tu ders û dewran nekî tekrar û mesrûf
Di dinyayê tu nabî ne meşhûr û ne me'rûf*

Xanî, di vir de bala zarokên ku dest bi perwerdeyê dikin dikşênê ser dûbarekirin û mûzakerekirina ders û dewran. Ji ber ku di medreseyan de metoda perwerdehîye li ser jiberkirinê dimeşîya dibê her xwendekar dersên xwe jiber bikê. Rêya jiberkirinê jî dûbarekirin û mûzakerekirina dersan e. Di medreseyan de pîvana zanebûnê jiberkirin e. Eger xwendekar dersên xwe jiberkiribin jêhat dihate hesabandin. Eger xwendekar ders û dewrê xwe dûbare û mûzakere bikê yê biserkevê. Kesekî ku bi serket di dinyayê de tê nasîn û meş-

hûr dibê. Di vir de Xanî bala xwendekaran dikşênê hêjayîya zanabûnê û zanabûnê bi zarokan didê hezkirin. Hezkirina dersan bi xwe re serkeftinê tênê. Xanî bi vê şîretê pêşeroja xwendekara tênê ber çavên wa. Ev rewş werektî û cegertîya xwendinê didê mirovan.

4.2.2. Şîreta Dûyemîn

*Perde ku rabin ji ber aridê dilistan e xweş
Dil ji xeman ku bête der bulbulê gulistan e xweş*

Di vir de Xanî, li ser derûnîya mirovan rawestîya ye. Ji bo xwendinê dibê perde ankû asteng ji ber mirovan berteref bibin. Eger ji bo xwendinê asteng hebin, bi awayekî hesan û rehet mirov hişê xwe naberde ser zanînê. Ji bo vena ye ku dibê dil ji derd û xem û êşên manevî paqij bibe. Piştî ku dil ji nebaşîyan paqij bû êdî ji bo hilgirtina perwerdeyê amade dibe. Ku mirov bi zanînê hate xemilandin dibê mîna bexçe gulan an ku dibê gulistan. Xwendekar dibê bilbil, zanîn jê re dibê gulistan. Mirovên dî êdî dikarin ji wî kesî sûdwerbigrin.

4.2.3 Şîreta Sêyemîn

*Arifê ku bi qencyê me'rûf bit
Dê helîm û sabir û mewqûf bit*

Xanî, şîretan dêrûnîye berdewam dikê. Kesê zane ku bi qencyê hatîye naskirin dibe dilnêrm be, bi sebir be û giredayî ya rastî be. Ev her sê karakter, taybetîyên kesên qenc in. Dinav civakê de mirovên qenc bi dilnêrmî û bi sebir û rast têne naskirin.

4.2.4 Şîreta Çaremin

*Ger dê te meqsûdek hebî lazim divê lêbî bi lez
Xasma te me'bûdek hebî daîm di emrê wî bibez*

Xanî, pewistîya armancekê derdixê pêş. Ji ber ku ew armanc bicîh bê dibê mirov xebatê xwe nedê paş. Ji bo bi-destxistina armancê xwe dibê mirov xwe dereng nehêlê. Ji bo ku mirov bigihêjê armancê xwe dibê lez bike. Derengxistina armancan, hevîya mirovan dişkêne. Hem mirovên ku hîn teralîyê bûn nikarin bi hesanî bixebitin. Ji ber kû yê xebat li wan zahmet werê, daxwaza kar û xebatê wînda dibe. Di vir de Xanî li ser perwerdeyîya temen biçûktî ye rawestîya ye. Dara tîr bi hesanî tê tewandin. Ku dar hişkbû nayê tewandin yan bi zorê bidin tewandin yê dar bişkê. Xanî, di vir de

ji zarokan dixwezê ku he biçûk in berbê dest bi perwerde yê bikin. Piştî ku temen zêdebû fêmkirina mirovan jî kêr û zahmet dibê.

Di rêza duyemîn de Xanî li ser bawerî anîna bi Xwedê, xwestina bawerîya bi Xwedê anîye ziman. Kesê ku ji Xwedê bawer dikê dibê emr û fermanê ew Xweda yê ku jê bawer dikê dibê bîne cîh. Bi cîh anîna fermanên Xwedê de teralî çenabê. Ji bo ku mirov bibê bawermendekî baş û qenc dibê fermanên Xweda yê xwe bicîh bîne.

4.2.5. Şîreta Pencemîn

*Her çî bi îlmê cehl kir mubeddel
Sifrê xwe wî kir bi zêr mubeddel*

Xanî, li ser qiymetê zanîne dirawestê. Di vir de xisara nezaniyê û karê zanîne nîşanî xwendekaran dike. Bi vî awayî xwendekara tene çê û heyecanê. Heçî kesê ku ji bedela nezaniyê zanîn bidest xist wek ku sifrê mala xwe kire zêr. Bê çawa li dinye maldarî mirovan ji tengasîyan rizgardikê bi wî awayî zanîn jî mirovan ji tarîtiyê derdixê ronîye. Zanîn rêya hişmendî yê, xweşbinî ye, dewlemendî ye û şarezatiyê li ber mirov vedike. Her wekî ku zêr li dinya yê biqedr û qiymete, kesên zane jî dinav civakên mirovan de biqedr û qiymet in.

4.2.6. Şîreta Şeşemîn

*Ey ku te kibrê daim kirye ji bo xwe merkeb
Ewwel tu 'bê' bike 'yê' paşê bigîre merkeb*

Xanî, li ser kibrê an kû xwemezin ditîne, pozbilindîye rawesta ye. Kibr, nişana mirovên nezan û qûre ye. Kesên zana pêşî xwe ji kibrê dişon. Kesêkî ku piçek kibîr li ba wî hebê zanîna xwe ne ji bo karê mirovan tenê ji bo berjewendî ye xwe bikar têne. Xanî, ji bo ku kibrê biçûk bixê bi k.r tasvîr dikê.

4.2.7. Şîrata Heftemîn

*Şêx û sofîtî keramet, 'ilm xwendin hem 'emel
Xilwet e hucre, terîqa te şerî'et bê xelet*

Xanî, ji bo mamosteyan ku mamosteyên medresan bi taybetî şêx û sofî bûn, çend gotina tênê ziman. Dibê ew kesê ku pêşengtîye dikin dibê bi zanîna wan re emel/bikaranîn hebê. Zanîneke bê bikaranîn ji fêde behtir xisarê didê mirovan. Zanîn jî bi xwendinê çêdibê.

Wek dî Xanî, li ser cihê ku tê de zanîn tê xwendin dide tarîfkirin. Rewşa xalwetxanê dibê li gor rewşa hicrê bê. Di vir de Xanî qiyaseke dike. Xalwetê û tarîqatê dişibihênê hev. Xalwetxane çiqasî li gor hicrê bê dibê tarîqat jî di rêya şerî'atê

de bê. Eger tarîkat ji rêya şerî'atê derkevê rewş diqûlibê dijî dînê Îslamê. Ev na jî nayê pêjirandin.

4.2.8 Şîreta Heştemîn

*Ger te divêtin bibî mîr û ser û mu'teber
Kîzb û xilafê mebêj ger te bikin ker bi ker*

Xanî, dîsa berê xwe didê xwedekaran û bala wan dikşênê pêşerojê. Dibê ew kesê ku di pêşerojê de bibê mîr û serok û mirovekî hêja dibê ti carî derûwan nekê. Di gotinên xwe de rast be. Mirovên ku di jiyana xwe de li ser rastîye domandine gel bi wan bawerî anîne û ew kes ji xwe re wek mîr û zana qebûlkirine. Xanî, li ser rastgotina mirovan bi taybetî dirawestê. Encama derûwan her dem encameke bi xisar û xetere ye. Hem ji hêla dînê Îslame we jî derû wek gûnehekî mezin tê pêjirandin. Ji bo vena Xanî, rastgotinê bi mirinê tercîh dikê. Yanî mirîne ji derûyan baştir dibîne.

4.2.9 Şîreta Nehemîn

*Herçî ku ji dinyayê berdaş te damen bû
Bê şubhe di nîv 'amê evraş te gerden bû*

Xanî, di vir de bala mirovan dikşênê ser xepandina dinye. Dinya mirovan her dem dikşêne bal xwe ve. Miroven ku bi bal dinyê ve meyl dan dîn û axîreta xwe piştgûh dikin. Ji bo vena

Xanî, hizrên xwendekaren ji dinye vediguhezê meydana dînî ku hem xweşîya dinye û hem xweşîya axiretê tê de heye. Mirovekî ku bixwaze dinav gel de bi qenc û başîyê bê naskirin dibê dilê xwe bi dinyê ve girênedê. Mirovên ku berê xwe ji dinyê vegerandine dinav civakên xwe de bi qedr û qiymet dibin.

4.2.10 Şîreta Dehemîn

*Ger te divêtin ku beraber nebitin kes bi te re
‘Ilm bixwûn hem ‘emelê tu bike sin’et ji xwe re*

Xanî, bala xwendekaran dikşênê ser pêşbazîye. Di jiyânê de kî bi kêrhatî bê ew biserdikevê. Kesê jîr û kêrhatî di pêşbazîya jiyânê de didê pêyîya hevalên xwe. Ji bo mirov jîr û kêrhatî bê dibê ew kes xwendinê û bikaranînê ji xwe re bikin hûner. Yanî zanîn dibê bibê karekî jiyana rojanê.

4.2.11. Şîreta Yazdehmîn

*Herçî kesê ‘ilmekî qeç xwendîye
Dewlet e ger wî bi esil zanîye*

Xanî, li ser zanînê dirawestê. Giranbihabûna zanînê têne ziman. Dewlemendîya mezin bidestxistina zanîneke qenc e. Zanîna qenc ew e ku ji bo mirov û mirovatî karekî baş bê. Eger ku mirov bi qedrê zanînê bizanibê ji bo ku wê bidestbixê yê gelekî bixebitê.

4.2.12. Şîreta Duwanzdehmin

Di fesla nûbiharê da digel dilber biçin geştê

Ji ew xweştir umur nabit li min ew hal qewî xweş tê

Xanî, di vir de piştta xwe dayê mecaz ê. Bidestxistina zanînê wek bidestxistina evîndarê/a xwe şîrove dike. Ku mirov bihezkiya xwe re herê seyranê û geştê xweştirîn dem ew dem e. Zanîn eger bi maneya evînê hatibê mecazkirin kesê ku zanîn bidestxist ew kefxweşîya jiyânê jî bidestdixê. Bê çawa demên ku bu yarê/a re diçê temen direjdikê jiyaneke ku li ser zanînê hatibê avakirin navê mirov li ser rûyê erdê herdem dide jiyandin.

4.2.13. Şîreta Sezdehmîn

Mu'ellim bila dil wekî ber bitin

Divêtin ku şagird dilber bitin

Xanî, li vir rêzgirtina mamosteyan derdixê pêş. Di her rewşê de rêzgirtina mamosteyan li ser şagirdan mecburî dibînê. Li gor Xanî dibe şagird li mamosteyên xwe biborin. Ya girîng dersdayîna mamosteyan e. Tabî'atên mamosteyan car caran hişk dibe. Dîsa dibe şagird li hember mamosteyên xwe dilnermbê.

Encam

Ehmedê Xanî wek rewşenbîrekî serdema xwe ku kurdî nebûye zimanê perwerdehî ye, ji zarokên kurd re çend şîret di berhema xwe ye bi navê Nûbihara Biçûkan de rêzkirine. Li gor hadîsa pexembêrê Îslamê “dîn an ku Îslamîyet şîret e”, her zanayêkî misliman dema derfet ketine destê wî şîret li ê dora xwe kirine. Bi saya van şîrêtan zanabûna mirovan heta roja me dem bi dem û gav bi gav pêşde çûye û yê pêşde biçê.

Bibliyografya / Çavkanî

- Ana Britannica, c. 25, Sabah Gazetesi, İstanbul, 1993
- Cegerxwin, Pendname, Hawar, j. 52, 20 Kanûna Paşîn 1943
- Cizîrî, Melayê: Dîwan, amd. Arif Zêrevan, Weşanên Aras, Hewlêr, 2007
- Koyî, Hecî Qadirê: Dîwan, Weşanên Nefel, Stockholm, 2004
- Pertev, Ramazan: Mîrsadu'l Etfal, Teza Lîsansa Bilind, Mêrdîn, 2012
- Sadînî, M. Xalid: Feqiyê Teyran, Weşanên Nûbihar, Stenbol, 2000
- Sêrtî, Mele Xelîlê: Nehc-ul Enam, amd. Zeynelabîdîn Kaya, Weşanxana Kurdistan, Stockholm, 1988
- Xanî, Ehmedê: Nûbar, amd. Z. Kaya, Weşanên Roja Nû, Stockholm, 1986
- Xanî, Ehmedê: Mem û Zîn, amd. Huseyn Şemrexî, Weşanên Nûbihar, Stenbol, 2010
- Xanî, Ehmedê: Mem û Zîn, wer. M. E. Bozarşlan, Hasat Yayınları, İstanbul, 1990
- Yıldırım, Kadri: Nûbehara Biçûkan, Weşanxaneya Avesta, İstanbul, 2008
- Zinar, Zeynelabidin: Xwnedina Medresê, Weşanên Pencînar, Stockholm, 1993

Dî Çawkaniyen Îslamî de Suryanî¹

Destpêk

Xweda di Qur'ana Pîroz de dibejê; '... Duvrê ji bo hûn hev-dû nasbikin Me we veqetand netew û êlan. Bêgûman li ba Xwedê ê kû bi teqwaya xwe bilinde ê herî bilindê we yê.' (Hucurat / 13) Yanî Xweda mirov netew netew afirandîye ji bo ku mirov hev nasbikê. Xweda ji bo nişana netewan ziman daye netewan. Ji xwe her netew li gorî zimanê xwe bûye netewek. Ji bo ku mirov hewcardarî hevin her dem dinavbera mirovande tekîlfî çedibin û dibê çêbibê jî. Ji ber ku mirov ji hev fêmbikin dibê ji zimanê hev (ji rewşa hev) jî fêmbikin.

Dema Îslamîyet li cîhanê belavbû bi netewên dora xwe re kete tekîlfîyan. Ji ber ku peyama Îslamîyê jî bo tev mirovan bû dibê ji mirovên ku nizanîbûn Erebi re jî hatibane gotin. Îslamîyet dema bi fileha re ketê tekîlfîyan, filêhen rojhilata navîn bi piranî Suryanî bûn.

Suryanî ji hêla xwendin û nivîsandine ve pêşketîbûn. Li gelek bajarên qedîm dibistanên zanîne vekirbûn. Yek ji van dibistana ya ku li Nisêbînê vekirbûn. Serokê vê dibistanê Mor Yaqûp bû. Li vê dibistanê yekî weke Mor Efrem ku helbest-

1 - Kovara Nûbihar, Jimara 123an

van û zanayên Suryanî ji vê dibistanê derket. Li van dibistana ne tenê zanînen dînî, li ser tenduristîye, geometrî, astronomî, matematik jî xebat û berhem dihatin pêşkeşkirin. Li gor hin lêkolînan zimanê Suryanî ji zimanê Erebî kevintir û sazkirîtirbû. Wek sedema vena jî dibejin ku alfabeya Suryanî ji demên qedîm ve hebû û Suryanîyan alfaba xwe bikartanîn. Heta hin lêkolîner dibejin ku alfabeya Erebî, tekûzkirina alfabeya Suryanîye.

Gelek tişt li ser Îslam û Suryanîyan têne gotin lê hemû çavkanî dilê mirov tatmîn nakê. Hêvîdar im ku lêkolîner li ser vê mijarê birawestin û rastîya van an derûtîya van rîwayetan derxin meydanê da mejîye mirovan ji bo va mesela zelalbibê.

1- Şêx Muhemmed Emîn El Heyderî bi pirtûka bi navê Mewlûda Nebî a bi Kurdî tê naskirin. Ev mewlûd ji ber ku zimanê zelaltir û hesantire bandoreke mezin li ser mewlûdxwendîya dikê. Seyda di mewlûdê de dema bahsa welidandina Hz. Amîne dikê ji devê Hz. Amîne dibejê ku rûhanîyên li dora wê bihev re bi Suryanî dipeyîvîn.

Seydayê Heyderî di vir de dibejê ku Hz. 'Hewa, Hz. Sara, Hz. Asya û Hz. Meryem dinavbera xwe de bi zimanê Suryanî dipeyîvîn. Seyda di pirtûka xwe de ti çavkanî nedane.

Min dî ruhî daye hindur wek fener
 Şeq bû xanî çar jina jê dabû der
 Van jinê rew'haniyan pir şû'le dan
 Çar teref bûne sened hem pal vedan
 Wan didan mizgîn digo; ey Amîne
 Em ji bo 'hemlê te dayîn hatine
 Bejn û bala wan bilind xweş fesal
 Wek jinê Haşimîyan naz û delal
 Ew go 'Hewa, Sara, Asya pir melî'h
 Ya dî Meryem bû diya Î'sa Mesî'h
 Nayê wesfa pir go 'husna wan hebû
 'Husna Meryem hêj ya wana zêde bû
 Yek li rast û yek li çep hat yek li pişt
 Meryema 'Îmranî hat ber min rûnişt
 Ruhî da hindur tijî rew'hanî bûn
 Exlebê dengê di wan Suryanî bûn (1)

Balkeşîyek: Di rêza dawî de ê ku (Hamit Bodakçî) ji herfên Erebi tîpgehezîya herfê Latînê kiriye bi awayê 'Exlebê dengê di wan Suryanî bûn' nivîsîye. Lê li gor ku min ji alfabeya Erebi xwend dibê bi vî awayî 'Exlebê dengê dîwan Suryanî bûn' ve re nivîsandin. Ji ber ku her çar jinên rûhanî bûne kom û ev kom bûye dîwanek.

2- Di tefsîra Qûr'ana Kerîm a bi Kurdî Nûra Qelban ya ku Mela Muhemmedê Şoşîkî tefsîrkiriye de Hedîseke ku ji Ebû Zer hatîye rîwayetkîrin nivîsîye. Çavkanîya ku Hedîs ji ber

girtîye Tefsîra Îbn Kesîr, cildê 1, rûpelê 585 nişandidê. Îbn Merdeweyh jî di tefsîra xwe de ev Hedîs bikaranîye. Heman Hedîs Ebû Hatem kurê Hiban Elbestî di kitêba xwe ya bi navê Elenw'e wet-Teqasîm de rîwayet kiriye û gotiye ew sehîh e.

Metnê Hedîse:

Ebû Zer gotiye; min pirsî; ya Resûlê Xwedê, jimara pêxemberan çiqas e? Wî got: Sed û bîst û çar hezar in. Disa min pirsî; ya Resûlê Xwedê pêxemberê ewwel kî bû? Wî got: Adem. Min got; gelo ew nebîye an resûl e? Got: belê, Xweda ew bi destê (qudreta) xwe xulipand û ji rûhe xwe puf kir wî. Paşê got: Ya Ebû Zer, ji wan çar Suryanî ne; Adem, Şîs, Nûh, Exnûx, ew jî Îdrîs e ku yekem kes e, yê ku bi qelemê nivîsiye. Ji wan çar jî Erebbûne; Hûd, Salih, Şu'eyb û pêxemberê te. Ya Ebû Zer, ji Îsraîliyan jîyekem pêxember Mûsa ye û yê dawiyê jî Îsa ye. Yek pêxember Adem e û pêxemberê dawiyê jî pêxemberê te ye. (2)

Li gor vê Hedîse çar pêxember Suryanî ne. Ev her çar pêxember Adem, Şîs, Nûh, Exnûx (Îdrîs) in.

Li ser vê hadîsê lêkolîner dibejin ravî (ê ku Hadîs jê hatîye girtin) ne saxlem in. Hem di nav agahîyên metnê Hadîsê de jî nakokî hene. Heta hin agahî çewtin. (3)

3- Ji Sehabîyên Pêxemberê me Zeyd bîn Sabît hatîye rîwayetkirin ku dibejê:

- Rojekê dema ez çûm cem pêxemberê me ji min pirs kir: 'Tu dizanê Suryanî?' Min got: 'Na' divre fermankir: 'Ji mirovan ji min re name tên. Ez naxwazim hine dî bixwenin. Ez ditirsim ku biserve zêde an jê kê m bikin. Tu dikarê xwe ferî Suryanî bikê? Min got: 'Erê' û dinavbera 17 rojande ez ferî xwendin û nivîsandina zimanê Suryanî bûm.

Çavkanîyen ku ev mijar nivîsîne Mûsned, 5/182; Taberânî, el-Mu'cemû'l-Kebîr, 5/173; el-Hindî, Kenzû'l-Ummal 29225, Tirmizî, IV, 67-68.

4- Hz. Elî qesîda xwe a bi navê Celcelûtîye bi zimanê Suryanî nivîsandîye. Celcelûtîye bi hesabê ebced û cifir hatîye nivîsandin. Celcelûtîye ji 103 beyîta pêk tê. Îro Celcelûtîye wek duayeke bêhempa tê xwendin.

Di Celcelûtîye di beyîta yekemîn de; ' Min bi Bismîllah despêkir. Canê min bi saya Wî, razên ku dinava Bismillah de hatibûn veşartin keşifkir.' (Beyîta 1.)

Di Celcelûtîye de beyîta dawî; ' Ev nivîsa pismamê Hz. Muhemmed, Elî ye. Li ser afirandîyan hemû agahîyên bi raz di vir de hatine komkirin' (Beyîta 103.)

Celcelûtîye, bi Suryanîye tê wateya bedî' / harîqe yê. Yanî tişta herî bedew û bilind. (4)

Ê ku Celcelûtîye di çavkanîyen xwe de bikaranîne ev in:

Îmam-i Gazalî, Şeyh Ehmed-ê Bûnî, Zîyaeddîn Gûmûşhanevî, Axa Buzurg Tehrani û Bedîûzzaman Seîdê Kurdî.

Bedîûzzaman ji Celcelûtîye bi hesabên ebced û bi hesabên cifrê gelek keramet di pirtûkên xwe ê bi navê Şualar û Sikke-î Tasdîqî Gaybî de nivîsîne.

Celcelûtîye, di pirtûk a Zîyaeddîn Gûmûşhanevî ya bi navê Mecmuatûl Ahzab de heye.

5- Di pirtûka Turabîdîn'den Berîye'ye ya ku Altan Tan nivîsîye de bahsa ahîtnameyeke / peymannameyeke ku pêxemberê me daye fileha dikê. Lê di vê peymannamê de navê Suryanî derbasnabê. Bi giştî navê fileha derbasdibê. Li gor tu di pirtûkê de tê nivîsandin ev peymannamê bi eslê xweyî Erebî li Dêrazafaran a Mêrdîne ye. Ev peymannamê bi vî awayî destpêdikê:

'Ev pirtûk, peymannameyeke ku Muhemmed kurê Ebdullah daye mirovên ji olên dî. Xweda Ew, ji bo bi rahma xwe mizgînîye û bi ezabê xwe tirsê bidê mirovan şiyandîye. Û Xwede Teala Ew, li ser emanetê ku daye mirovan ewlekiriye. Ew Muhemmed ev pirtûk wek peymaneke daye gelên Fileh...'
(5) Bi vî awayî peyman didome. Duvre bahsa rûhanîyên fihela, cirma ku ji wa were standin, îbadeta li dêra mijarên peymannemeyê ne.

Zanayên Suryanî ê ku pirtûk a Sêrt Vakayînamesî nivîsîye Aday Şer dibejê ku: 'Li hemû dêrên rojhilat ji van peyamname hene. Ji ber ku xwe ji Mislîmanan biparezin ji hêla Filehan ve ev peyamname hatine nivîsîn. Ti ewlehîya van nivîsan nîne.' (5)

Li gor gelek lêkolînen Hadîsvan ve ev peyamname nayên pêjirandin. Ji ber ku dinava rîwayet û kesên ku wek şahid navê wan derbasdibê nakokî hene. (6)

6- Kurtubî nivîsandîye ku Tewrat bi zimanê Suryanî hatîye nivîsandin. (7)

7- Kurtubî nivîsandîye ku Încîl bi zimanê Suryanî hatîye nivîsandin. (8)

8- Tê rîwayetkîrin ku Hz Îsa bi Suryanî dipeyîvî. (9)

9- Tê rîwayetkîrin ku yê di rêya bazirganîya Şamê de ê ku pêxemberê me ji bo ku xwe ji erîşên fileha biparêzê şiyarkir Keşa Bahîra Suryanî bû.

10- Li gor rîwayetan Waraqa bîn Newfel (Amê/mamê Hz. Xatîce ye) zanayekî Suryanî bû û alîkarîya pêxemberê me kiriyê.

Encam

Welatên Suryanîyan Rojhilata Navîn û bi taybetî Mezopotamya û warên dora wêne. Yanî bi gotinekê dî Suryanî dinav

milletên Mislîman Ereb û Kurd û Faris û Tirk de dijîn. Dîroke ke Suryanîyan qedîm heye. Mirovên ku li heman erdnîgarîye dijîn dibê ji halê hev fêmbikin. Ji ber ku erdnîgarîya hevpar li ser jiyana mirovan bandoreke mezin dikê dibê mirov hevdû nasbikin. Zimanê Suryanî dinavbera berhemên Yewnanîya Klasîk û berhemên Îslamî de mîna pirêkê wazîfê dîtîye.

Çiqas lêkolîn li ser vê mesêlê werin kirin yê rastîya van rîwayetan zelaltir bibê. Dibê tû kes ji rastîyên dîrokên netirsê. Rastî dibê bawêrîya mirovan geştir bikê. Li ser hîmê çewt û derû zanîstî avanabê.

Çavkanî

- Mewlûda Nebî (p. 46,48), Şêx Muhemmed Emîn El Heyderî, Amed 2007, Weşanên Şîn
- Nûra Qelban (p. 679), Mela Muhemmedê Şoşikî, Stanbol 2010, Weşanên Nûbihar, cildê 1.
- Suryanîler ve Suryanîlik III (p. 29 - 34), A. Taşğın, E. Tanrıverdi, C. Seyfeli, Stanbol 2005, Orient Yayınları.
- Şualar '8. Şua, p. 682', Bedûzzaman Seîdê Kurdî, Stanbol 2001, Zehra Yayıncılık.
- Turabîdîn'den Berîye'ye (p. 54-55), Altan Tan, Stanbol 2011, Weşanên Nûbihar.
- Suryanîler ve Suryanîlik I (p. 42), A. Taşğın, E. Tanrıverdi, C. Seyfeli, Stanbol 2005, Orient Yayınları.
- Suryanîler ve Suryanîlik III (p. 24), A. Taşğın, E. Tanrıverdi, C. Seyfeli, Stanbol 2005, Orient Yayınları.
- Suryanîler ve Suryanîlik III (p. 24), A. Taşğın, E. Tanrıverdi, C. Seyfeli, Stanbol 2005, Orient Yayınları.
- Suryanîler ve Suryanîlik III (p. 25), A. Taşğın, E. Tanrıverdi, C. Seyfeli, Stanbol 2005, Orient Yayınları.

Dom | Netewekî Winda¹

Newaya mutrib û çengê fixan avête xerçengê,
Were saqî heta kengî neşoyîn dil ji vê jengê.
Melayê Cizîrî

Kurte

Dom li axa Mezopotamya dinav Kurdan de dijîn. Zimanêkî wa ê taybet heye. Jê re dibejin Domanî. Lê mixabin ji xeynî pîrên Doma pêvê tû kes nizanê vî zimanî. Ev ziman nehatîye alfabekirin û bi tû alfabeya jî nehatîye nivîsandin.

Bejêyên Sereke; Dom, Domanî, Kemeñçe/Ribab, Par-sekî/Ger, Kon, Komkon, Serokê Komkon.

1 - Kovara Nûbihar, Jimara 121an

Dom

Dom, komek ji wan mirovên ku ji welatên xwe ê Hîndîstanê koçkirine û li axa Kurdîstanê bi cîh bûne. Îro ne wek aşîretê ne, behtîr wek netewekîne. Zimanê Doma, Doma dixê asta netewekî de. Îro ji zimanê wa ew tenê têdigihjin. Heta îro li ser zimanê wa ti xebat nehatine kirin. Kurd ji Doma re dibejin Mitirb, Qereçî û Cingene. Di nav Kurdan da kêma kes navê Dom û navê zimanê wa Domanî bihîstîye.

Domanî

Dom ji zimanê xwe re dibejin Domanî. Ev ziman ji malbata zimanên Hînd – Ewrûpîye. Ji şaxê Hîndîyê. Nezîkî zimanê Urdîye (zimanê Hîndîstanê). Lê ji ber ku bi sed salane ji hev dûr ketine zimênê wan jî ji hev cûda bûne. Ji zimanê Domanî tenê bêjeyên rojane ê jiyana Doma mane. Ji ber ku ziman ne hatîye bikaranîn bêjeyên nû avanekirine û bêjeyên xwe jî ê ku bikarneanîne ji bîr kirine.

Jiyana Doma (Çand û Hûner û Jiyân)

Jiyana Doma ji du beşa pêktê.

1. Dema Koçberîye

Ji dema ku ji welatên xwe ê eslî hatine heta mîladî sala 1990î bi awayê koçberîyê jiyana xwe domandine. Di jiyana dema koçberîye de bingeha Doma kon û komkon bûn. Bi taybetî li gunda kon divekirin. Dom li gorî nasîti û êlîtiye koç dikirin. Komkon ji sê – çar kona pêkdihat. Serokê / mezinê her komkonekê hebû. Ev serok bi taybetî ji ê zilam û ji ê herî pîr dihate hilbijartin. Ev hilbijartin bi awayekî sirûştî çêdibû. Ne ku bi rayan dihate hilbijartin. Di nav komkon ji zilaman kî pîr bê ew dibû serokê komkon.

2. Dema Niştecihbûnê

Ji mîladî sala 1990î û bi vir de Dom jiyana niştecihbûnê bikartênin. Mîladî sala 1990î ji bo Mitirban salake gelekî girînge. Ev sal jiyana ku bi sed salana dihate jiyandin di carekê de veguhastî renekî dî. Heta vê salê Dom li her derê bê nasnamê bi awayekî hesan digeran. Li gor rewşa demsala li devera ku dixwestin konê xwe an komkonê xwe dive-dan. Piştî ku li axa Kurdîstanê ji sedemên sîyasî bi darê zorê gund hatin valakirin wek Kurdan rewşa Doma jî serûbin bû. Bi valakirina gundan re, çandîni û heywanvaneti di yek carê de mir. Derketina newal û gir û çiya û zozana hate qedexekirin. Gelê Dom piştî vê rewşa nû mecbûrê guhertina jiyana

xwe bûn. Ê dî li ber bajarana bicîh bûn. Ji ber ku tu sermaye di destê wan de tinebû li ser axê bêxwedî bi kelpîç û kevir û pirîkêta xanîyên yek ode avakirin. Bi vî awayî jiyana Doman kete dewra duyemîn de.

Xanî

Berî ku Dom bicîh bibin di kona de dijîyan. Li gora demsala kone xwe li gundan an kevîyên bajarana didanîn. Dema di kona de bûn jî ji hemû tiştê ku jiyana mirovan hesan dikin bêparbûn.

Xanîyên Doman li kevîyên gund an bajarane. Xanîyên wan xerabe, kevin, hêrivî, bêboyaxin. Kolanên wa lewitîne. Hin xanî bê av û bê kahrîbarin. Avdestxane wa di hewşê wa de ne. Sedemên van nexweşîyan nezaniye, xîzaniye û bêkarîye. Xanîyên kêma Domên dewlemend dinav bajarde paqij û xweş in.

Aborî û Debar

Dom ji piçûkan heta mezinan dizanin li ribabê bixin. Ji bo vena kemeçe/ribab bûye sembola Doma. Lê ji bo ku orkestraye mûzîkê zêdebûne wek berê nan ji kemeçê dernakevê. Ji bo vena Dom karên dî ê dinye dikin. Bi erebê dewara hemalîyê dikin. Dema havînî wek Kurdan Dom jî bi malbatî diçin ber Derya Reş ji bo karkerîya findiqan bikin. Kêma Dom debara xwe bi xurdavanî û atarîye dikin.

Berîya dema biniştectîhbûnê Dom di gelek curên karkerîye dihatin naskirin. Jinên Dom bi taybetî li fala dinerîn. Hin ji zilamê Dom li herema ku diçûnê de nalbendîtî dikirin. Jinên Dom dermanên sirûştî saz dikirin. Ev derman li gor dema xwe gelekî bikardihat. Dirandarî jî karekî ku Dom tê de pêşketîbûn. Bi taybetî li ser dirana zêr kiras dikirin. Heta îro jî diranên gelek Doman zêr kirî an zîvkirîye. Ev bi xwe jî nîşana spehîti û xemladinîya Domaye.

Weje û Hûner

Dom ji ber ku bi zimanê xwe nepeyîvîne û nenivîsandine wejeya nivîskî nîne. Hûnera xwe jî bi zimanê Kurdî avakirine. Ji ber vena ye ku bi Domanî ne stran, ne çîrok, ne gotînên bavûkala, ne mesel, ne metelok hene. Dom ji serî heta binî xwe li gor hûnera Kurdî saz kirine. Di stran û çîrokên Kurdî de kem Kurd wek Doma zana û jêhatîne.

Ol / Dîn

Dom Mislîman in. Ji ber vena hemû rîtûelên Îslame bikartênin. Mirîyên xwe li gor Îslame vedişêrin. Rîtûelên zarok çêbûnê jî li gor Îslame ne. Dom jî zarokên xwe sinetdikin. Di bawerîye de ti cûdayî di navbera Dom û gelên mislîmanan de nîne. Tenê di hêla torevanîye de torevanîya Kurda ji xwe re girtine.

Ziman

Zimanê netewê Dom Domanîye. Lê mixabin ev ziman roj bi roj bi ber windabûnê ve diçê. Zarokên Dom kes hînê zimanê xwe ê zikmakî nabê. Ya rast dê û bavên zarokan naxwazin ku zarokên wa li zimanê xwe xwedî derkevin. Ji ber vena di nav civata Doma da ê mezin li ba zarokan ti car bi domanî napeyîvîn. Ji xwe hin Dom xwe Kurd dihesibênin. Dom ji hêla ziman ve dinav civaka Kurdan de roj bi roj dihelin. Ji xwe Domên herî pîr jî ji zimanê xwe gelek bêje jibîrkirine. Ji xeynê çend bêjeyên taybet tiştekî bi Domanî nabêjin. Sedema he-landina zimanê Domanî, Dom naxwazin di nav civaka Kurdan de wek netewekî cûda bêne xuyakirin. Sedemeke dî jî ji ber ku Domanî ti meferê nadê Doma, Dom naxwazin zimanê wa Domanî bijî. Tiştekî xerîbê, bê çawa Kurd dixwazin bi Tirkî bipeyîvîn, Dom jî dixwazin bi Kurdî bipeyîvîn.

Perwerdehî

Xwendin dinav gelê Dom de gelekî kême. Ji gelek sedemen yek jê ji bê nasnametîye. A duduyan zarokên Dom hê di temenêkî gelekî piçûktê tevlî debarîya malê dibin. Ji bo ku Dom dinav Kurdan de dijîn ti pewistîya xwendina Tirkî nedîtine. Ji xwe perwerdehîya Kurdî û ya Domanî jî nîne.

Zewac

Zewaca gelê Dom dinavbera hevde çêdibê. Kurd keçê xwe nadin Doma û ji Doma jî keça ji xwe re nayênin. Hine û dawet

wek edetên Kurdan e. Girêdan cil û bergan jî dişibêhê ya Kurdan. Dom di temenên piçûkde dizewicin. Di nav Doman de qelen xwestin heye. Lê ji ber ku Dom di jiyanê xîzan de ne, qelenê ku dixwazin li gor dewlemendîya mala zavê ye.

Ger / Parsektî

Ger, nişaneke netewê Dom e. Wateya gerê ne kû tê wateya parsektîya ku mal û diravan ji mirovan bixwazin. Ji ber ku di siruştê Doman de xebatkirina karên dinyê nebû, li gundên ku konê xwe lê vedidan ji gundîyan xwarin dixwestin. Li gor deman û demsalan ji gundîyan tiştê ku pê debara xwe biborînîn dixwestin. Wek caw, hirî, mast, şîr, nan, cil, dirav... Gera ku mal bi mal li gund digeran û ji xwe û ji bo zarokên xwe xwarin didan hev navê wê Ger bû. Bi taybetî jinên Dom derdiketin gerê. Zilamên Dom ji xwe şerm dikirin ku derkevin. Zilam tenê dema gundîyan bênder didan hev ji bo zekatê ji xwe re bidin hev derdiketin gerê.

Deq

Deq, tore û nîşaneke Domaye. Nivê nû ne tê de hemû Dom çî jin çî zilam bi deq in. Jin deqê xwe li ser rûdan û li ser destê xwe çêdikin. Zilam kêma kes ne tê de ê dî tev li ser destê xwe deqa çêdikin.

Ribab

Ribab, amûra ku ji dara tûyê an ji dara gûzê çêdibê ye. Çermê heywana lê dipêçin û têlên kevana wê ji mûyên tiryê hespan e. Nava kodika wê walaye. Ji bo ku têlên kevanê bi aqort bikin alaveke ku jê re benîşt tê gotin li ba xwe digerin.

Şabaş

Dema Dom li daweta govendvan di coşandin, kesên ku dixwest pere dixistin nava kodika ribabê. Piştî vêna ê Dom di bê bi awayekî hûnermendanê pesnê vî kesên ku ew pere xistîye kodika ribabê bidane. Ji vê pesndanê re Şabaş tê gotin. Şabaş hîmekî dawetên Kurdewarîye. Kî gelek pere bidê ê Dom pesnê wi xweştir û gotinên pesndayînê direjtir dike.

Reqs

Govenda ku mirov dikevîne milê hevde nave we Reqs e. Reqs tê wateya hejandina bedenê û coşbûnê. Li gor ritmê stranê hejandina milan pêktê. Bi hejandina milan re ritma pîya û paka jî tê girtin. Di reqsê de ê ku ketin destê hev heta yek ji wa na devjêneberdê bi dawî nabê. Ji xwe reqs wek meydana şer e. Ê ku zû dev ji reqsê berdê ew binketî ê dî serkeftî dibê. Ji bo vena di hin dawetan de ê ku diraqisin heta cilên li wa ji xwehdanê nebin wek avê dev ji reqsê bernadin.

Navên Mirovan ê Dom a

Dom navên zarokên xwe li gor bawerîya xwe – Îslam – di-deynin. Ehmed, Yusuf, Fatma, Meryem... Ji bo ku dinav Kurdan de dijîn navên Kurdî ê watekûr li zarokên xwe dikin. Bi taybetî navên Kurdî li gor bûyerên ku hatine serê wa li zarokên xwe dikin. Mînak: Nîsan, Bextnema, Demhat, Ecepzeman, Pehlewan, Ceger, Hêja, Levhat, Dilxwaz, Rûber... Lê mixabin navên bi Domî li zarokên xwe nakin.

Jiyana Civakî

Taybetmendîyeke Doma jî ev ê ku bê nasnamene. Zilamên Dom ji ber ku bê nasnamene leşkerîye jî nakin. Ji ber ku nasname ninin zewaca fermî jî dinav Domana de nîne. Lê hin bi hin malbat nasnameyên xwe derdixin. Sedema yekemîn jî ji bo derxistina Qertên Kesk û ji bo tenduristîya wa ye. Sedemeke dî jî ji bo meaşê pîrîtîye nasnameyên xwe derdixin.

Dom di demên berê de di nav civata Kurdan de bi qiymetbûn. Ji ber ku li dîwan û odayên axayan, malmezinan, began civat bi mesele û şer û çîrok û stranên Doma dixemilî di dawîya civatan de xelatên heja pêşkeşî ê Dom dikirin. Hin Dom wek berdestkê axa û began dixebitîn. Ji ber ku Dom stranbêj li dîwanên mezinan pesnê axayan an began bidê ji hêla axa û began ve dihatin parastin. Ji ber vena ye ku berê ji Doman re digotin begzadê.

Daxwazên Doman

1. Dom bi taybetî ji mirovên derdora xwe dixwazin ku bi çavekî baş li wa binerin.

2. Dom dixwazin mirov ji wa re nebêjin mitirb, qereçî an cengene ji ber ku ev nav bi parsektî û bi dizîye û bi tiştê nebaş têne fêmkirin. Dom dixwazin bi navê sazband, hozan, hûnermend an Dom werin bi nav kirin.

3. Dom dixwazin Kurd keçên xwe bidin lawê Doman û ji kurên xwe re jî keçên Dom bixwazin.

4. Dom ji xeynî ribablêxistin dixwazin di karên dî de jî bixebitin. Ji bo vena dixwazin ku mirov wa na bixin karên xwe de.

5. Dom ji bo ku hûnera xwe (sazbandîyê, ribablexistin, çîrokbejî, stranbejî) bipêşde bibin û di hûnera xwe de bibin pispore dixwazin ku ji bo wa sazûman, komel û navendên çandî bêne avakirin.

Encam

Dom dinav Kurdan de dijîn. Tore û aşîrtîya Kurdan bando-reke girîng li ser netewe Dom kirîye. Dom nahelin ku mirovên xerîb ji zimanê Domanî haydarbibê. Ev çend sed salin ku dinav Kurdan de dijîn lê Kurd hê nizanin ku zimanekî Doma ê zikmakî heye.

Dom li ba Kurdan hê bi çavêkî neyînî têne dîtîn. Navê Dom (Mitrîb, Qereçî, Cengene) dinav Kurdan de ji stranbêjî behtîr bi parsektîye/gerê têne naskirin.

*Mîrê meclis nekenit mutrubê goya çî bikit,
Xunçe xendan nebitin, bilbilê şeyda çî bikit.
Ehmedê Xanî*

Ji Bo Ferhengsazîya¹ Kurdî Çend Gotinên Bav Ê Kalan²

Gotinên bav ê kalan, kanîyeke ku bi hezaran salaye diherike. Mejîyên civakan dinav van gotinên bav ê kalan de, mîna razekî veşartîye. Hişê mirovahîye li ser ya qenc û baş bi yek awayî tevger dike. Her çiqasî zimanê gotinan werê gûhartin jî di wateya xwe de yek in. Li ser rûye cîhane gelek netew dijîn. Her netew bi zimanê xwe hişekî hevpar avadike. Bi taybetî ferhenga niştîmanekî hebûna wî bi tena serê xwe îspatdike. Avakirina şaristanîya jî li ser avakirina ferhenga ye. Heta ferhenga netewekî serdest nebê, ew netew nikarê di meydana hebûnê de xwe biparezê. Lê niştîmanê ku ferhenga vî qewîn bê bi hesanî li ser rûye cîhanê wundanabê.

Bi ve armance min xwest çend gotinên bav ê kalan ku min ji devên mirovên derdora xwe bihîstine diyarî ferhengasazîya Kurdî bikim. Ez di vê bawerîye de me ku tiştê hate nivîsandin ji wundabûne xilasdibê. Çiqasî çanda me dewlemend bê ku neye nivîsandin roj bi roj ye bihelê û ye ji destê me herê.

1 - Ferheng: Di vê nivîsê de min ferheng bi watêya çanda nivîskî bikaranîye. Dema çand hate nivîsandin û bû pirtûk ev dibê avakirina ferhengê. Ferhengsazî ji bo netewên bindest hebûne. Merdîn, 23.10.2011

2 - Kovara Nûbihar, Jimara 120an

Ev gotin yek bi yek min ji devên kesên li derdora xwe bihîstine û nivîsandine. Bi awayekî sirûştî, di civata de li ser mijara ku dihate axaftin ev gotin dihatin bilevkirin û min jî di heman demê de ji ber ku ez wa jibîr nekim dinivîsîn. Bi vî awayî min ev gotinên peşîyan danahev. Komkirina van gotinên hêja di navbera salên 2006 û 2011ande çêbû. Bi taybeti li ser van gotinan nerawestîyame. Ji ber vena gotinên ku min komkirine demeke duvdirej girt. Ev gotin cara yekem e ku hatine nivîsîn. Ji ber vena taybetmendîya wa heye.

Gotinên bav û kalan ji serî heta binî şîretin, tecrûbene, serpehatîne, hişmendîye, zanabûne, hişyarbûne. Li ser hemû mijarên jiyane gotineke ku hatîye gotin heye. Li dîwan û civat û civîn û şevbûherka de her dem gotinên pêşîyan rolekî serreke dileyîzê. Rewşenbîrên Kurd bi zanabûna gotinên pêşîyan dinav civakê de dibin xwedî rûmet. Bi taybetî jinepîr û kalapîrên me çanda Kurdî di mejîyên xwe de dihilênin. Ger nîfşên nû wan gotinan derbasî nivîsandine nekin, bi mirina wa re ev zanabûna hêja û bêhempa jî dimirê.

Ji bo çanda mirovahîye min ev nivîsîn. Hem ji ber ku rojek werê ez ne bêjim ka min ji bo çanda xwe çikîr? A rast ev xebat ne tişteki gelek giran û bihaye, lê ya ji destê min hat evbû. Bi vê xebat û lêkolîna piçûk ez gelek kefxweşbûm. Ji bona alîkarîye bi taybetî ji dayika xwe Latîfa û kesên ku min ev gotin ji devê wan girtin re gelek spas dikim.

1. Dikê baş/qenc di hêkê de başe/qence.
2. Aşê nezana ji xwe re digê.
3. Mêr kanîye, jin birk. (Birk: komîner, berhevkar).
4. Ti çi bixê kuvarê, yê êw ê xwarê.
5. Kur çû hawara bav, quna xwe li serkir.
6. Urê xwe ne elimenê hemu dana (xwarina), bejna xwe ne elimenê kiras û xeftana.
7. Erzankirî, heban(eyarê meha ê bê pirç ji bo savar û qut) dirî(qetayî).
8. Heta bizin tirya xwe ne hejênê nehrî naçe serê.
9. Rençberê biquwet, axayê bidewlet.
10. Mu mu dibê reh.
11. Berbê quna te derkevê, navê te dernekevê.
12. Şirîkatî çiqas tahl e, wulqasî jî şêrîn e.
13. Xwestek rûreş in, heval parîxweş in.
14. Nexwendî, bû efendî.
15. Ciwanî poşmanîye.
16. Rasta zewal nîne û xwaha medet kine.
17. Şeqamekê li zarokê xwe bixe, bimirê bi qedera xwe, nemrê bi edeb û terbiya xwe.

18. Hespê çê, êmê xwe zêdedikê.
19. Mês xwe li devera demuşî digrê.
20. Rastî tûj e.
21. Xeberê/şitaxalîyê (gotinên) êvara, dikevin qulê dîwara.
22. Mîr bi êlê, êl bi mîr.
23. Birayê pîs, pişka qenc.
24. Ser nefsê, ket hepsê.
25. War ew war e, bihar ne ew bihar e.
26. Nan heval e.
27. Însan ku mir dibê zêr.
28. Bûkê li ser hespêye, kes nizanê nesîbê kêye.
29. Diz û xwedîye malê bibin yek, yê hirç ji kulekê derbas-bikin.
30. Axa mihtacê gavanaye.
31. Havîn bavê feqîra ye.
32. Şitaxalîya (axaftin) xweş bihara dila ye, şitaxalîya (axaftin) nexweş kula dila ye.
33. Zistanî (zivistanî) soba axaye.
34. Aqlê feqîra di çavê wa de ye.

35. Neçe mala jinbira, derîyê bira digrin ji ber zerîya.
36. Nizanim rihata canê min.
37. Xweha xwehanî, kabok şewitî ji wî nanî, ye bi ser min de werê salake erzanî.
38. Ji pira/gelek, pir/gelek dikevin, ji hindika, hindik dikevin.
39. Ji ava hedî bitirse.
40. Xewa mirîya tê, ya birçîya nayê.
41. Mala mêra, ji hemd û hêle(Hêz).
42. Reş bi reş kenî, beş (anî spî, deq, benek) bi alatewş (vala, beleş, boş).
43. Qewl, şerîatê betaldikê.
44. Dinanê feqîra dinav hewdelêde dişkêhê.
45. Tamayî birakujîye.
46. Mirov, kuştîyê şêranbê, ne girtîye rovîyanbê.
47. Dijmine bi aqil ji dostê bê aqil çêtire.
48. Ker nînê, kurtan dikirê.
49. Nikarê kerê, diçê kurtan.
50. Oda gûle, behnbike û bide ê dî.
51. Dê ber bi weleda, weled ber bi çîyada.

52. Axlebê cebana, ji çavê dê û bavan a.
53. Quna ku elîmî tira, ye her daim tirakê.
54. Ê li ser xwe meyzênê pepûke, ê li bin xwe meyzênê milûke.
55. Mevan kor e.
56. Ji çil û çara, serîkî kara.
57. Dûr bi nûr.
58. Aşê nezana ji xwe re digêrê.
59. Çav dijminê xwe nasdikê.
60. Malê mirîya ji saxa re ye.
61. Ji dê û bava derdikevin bi awa.
62. Kirasê min li xwe ke, tir û fisa tê de ne ke.
63. Kêr çû, cûzan hat.
64. Heçî xelk/mirov kuşt, xwe kuşt.
65. Ne heb û ne seb.
66. Dema gur kete nav kerî, guyê şivan hat.
67. Ber rû bieşê, dil neşê.
68. Kesê ne kes, nabê kes, kurtanê kerê nabê etlê.
69. Ê ku dizane ji xwe dizanê, ê ku nizanê baqek nîsk.

70. Mêrkê/mirovê Kurmanc/Kurd, ku ji mahkeme derdi-
kevê hê nû îfada wî tê bîra wî.
71. Felekê tirî le me kir xekekê.
72. Qisas xilasdibê, şade/şahid xilasnabê.
73. Gotin 'mizgîn li te kerê, dahşike te çêbû' go 'êmê min
kêm bû, barê min zêde bû.
74. Ne deyndar û ne maldar.
75. Ku feqîra li xwe kir dibejin 'te ji ku anîye?' ku zengîna
li xwe kir dibejin 'pîroz û bimbarik bê.
76. Sikurê nebide dosta, nebide dijmina.
77. Bavek dikarê li sed lawî binerê/xwedî bike, sed law ni-
karê li bavekî binerê/xwedî bikê.
78. Tenûr bi tir û fisa germ nabê.
79. Armanca qeraş ku av herê ser aş.
80. Dîtina çava, qinyata dila.

Mîrê meclis nekenit mutrubê goya çî bikit,
Xunçe xendan nebitin, bilbilê şeyda çî bikit.

Ehmedê Xanî